

DEÜ. İLAHİYAT FAKÜLTESİ,
İZMİR İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI

ve
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İZMİR İL MÜFTÜLÜĞÜ
İşbirliğiyle Düzenlenen

HAZRETİ ALİ

-SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ-

24-25 Ekim 2007

İZMİR - 2009

Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı

Yrd. Doç. Dr. Süleyman GENÇ *

Bilinen insanlık tarihine bakıldığında, zaman zaman dünyaya gelen bazı önder şahsiyetlerin, toplumların, milletlerin ve hatta tüm insanlığın gidişatını etkileyerek kaderini, yaşayışını, ahlakını ve değerlerini değiştirip dönüştürdükleri ve dolayısıyla toplumu ve insanlığı içinde bulunduğu kötü durumlardan kurtardıkları görülmektedir. Bunlar kimi zaman bir peygamber, kimi zaman ünlü bir devlet adamı, kimi zaman bir komutan, kimi zaman bilge bir kişi veya manevi önder, kimi zaman da bir bilim adamı olarak ortaya çıkmışlardır.

Bu kimselerden özellikle peygamberler ile bazı devlet adamları ve komutanlar, içinden çıktıkları toplumların mevcut inançlarını, değerlerini, toplum yapısını ve düzenini değiştirme mücadelesine giriştikleri vakit, öncelikle çevresinde kendilerine inanan, güvenen ve birlikte hareket edebileceği çekirdek bir kadro oluşturarak işe başlamışlar ve mücadelelerini bu şekilde yürüterek hedeflerine ulaşmışlardır. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Mesela Hz. Muhammed bu hususta dikkat çekici bir örnektir.

Nitekim bu açıdan Hz. Muhammed'in hayatına baktığımızda; onun elçilik vazifesiyle görevlendirilişinden itibaren cahiliye Arap toplumunu şirkten kurtarıp tevhidî bir topluma dönüştürme mücadelesini yürütürken kendisine ve davasına tereddütsüz inanan yakın bir arkadaş grubu ve kadrosuyla hareket ettiği gerçeği tarihî kaynaklar tarafından net bir şekilde ortaya konulmuştur. O halde şunu söylemek mümkündür: Zira Hz. Muhammed'in hayatını, misyonunu, mücadelesini ve hatta ilk devir İslâm tarihini iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için elbette Peygamberin söz konusu yakın arkadaşlarını ya da ekibini iyi tanımak ve öğrenmek gerekmektedir.

İşte bu çerçevede, hem bu ekibin temel taşlarından biri ve hem de Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olması itibarıyla Hz. Ali önemli bir şahsiyettir. Zira o, çocukluğundan itibaren Resullah'ın yanında veya yakınında olmuş ve onun kanatları altında, himayesinde ve terbiyesinde yetişmiş; ta başından itibaren yirmi üç yıl boyunca vahyin her aşamasına şahit olmuş ve Hz. Peygamber'in İslamiyeti yayma mücadelesine bilfiil katılmış biridir. Bu bakımdan, ilk devir İslâm tarihini, hatta bütün İslâm tarihinin bazı meselelerini doğru bir şekilde anlayıp yorumlayabilmek için, Hz. Ali'nin hayatını çok iyi öğrenmenin ve kişiliğini doğru tan-

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

imanın önemli ve gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Bu bağlamda Hz. Ali'nin, gerek Hz. Peygamberin tevhid mücadelesindeki ve gerek ilk devir İslâm toplumunun tarihindeki yerini ve önemini tam ortaya koyabilmek için, öncelikle yapılması gereken şey, temel kaynaklara giderek onun tarihi ve gerçek kişiliğini, düşüncelerini, davranışlarını ve eylemlerini doğru ve bir şekilde tespit etmektir. Arkasından tespit edilen bu tarihi kimlik ve kişilik ile sonraki dönemlerde oluşan Hz. Ali imajını karşılaştırarak bu konudaki mit, hayal mahsulü ve abartılı anlatımları ve kabulleri ayıklayıp doğruları ve gerçekleri ortaya çıkarmak ve bunları doğru bir şekilde yorumlamaktır. İşte bu çerçevede yapılmakta olan Hz. Ali Sempozyumunu önemli ve çok faydalı bir faaliyet olarak görüyoruz.

İşte sözünü ettiğimiz bu maksada naçizane bir katkı yapabilmek amacıyla, biz de tebliğimizde, Hz. Peygamberin vefatını müteakiben onun yerine geçerek İslâm toplumunun dinî ve dünyevî işlerini görececek kişilerin, yani ilk halifelerin tespiti ve sonrası süreçte Hz. Ali'nin tutum ve davranışını incelemeye çalışacağız. Daha açık ifadesiyle, Hz. Ali'nin, ilk üç halife Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın halife seçilişleri ve halifelikleri esnasındaki tutum ve tavrını yansıtan haberleri yorumlayarak değerlendirmeye gayret edeceğiz. Ancak bunu yaparken, daha ziyade muteber kaynaklardaki genel kabul görmüş anlatımlar çerçevesinde kalacağımızı ve pek fazla ayrıntıya girmeyeceğimizi belirtmeliyiz.

Bu arada yeri gelmişken tarih yöntembilim açısından şu hususu bir kere daha hatırlamak ve hatırlatmakta fayda mülahaza ediyoruz: Bir tarihçi yada araştırmacı, bir devrin tarihini, bir hadiseyi veya bir tarihi şahsiyeti araştırırken, öncelikle o dönem, o hadise veya o şahısla ilgili lehte-aleyhte mevcut bütün tarihi bilgileri titizlikle toplayıp kritiğe tabi tutarak değerlendirmelidir. Arkasından bu bilgilerin ışığında, söz konusu tarihî hadiselerde rol alan kişilerin tutum ve davranışlarını, nedenleri ve sonuçları bağlamında önce anlamaya çalışmalı ve sonra bunları yorumlamalıdır. Tabii bütün bunları yaparken her türlü ön yargıdan uzak ve tarafsız olmalıdır. Bunlarla birlikte yine de her zaman kesin yargılardan kaçınmalıdır. Zira hiçbir zaman insan davranışlarındaki gerçek niyeti ve gerçek sebebi, başkalarının tam olarak bilmesi ve tespit etmesi mümkün değildir. Fakat mevcut tezahürlerden, haberlerden ve ipuçlarından yola çıkarak bir takım tahminlerde bulunmak ve bazı sonuçlara ulaşmak için cesaret göstermelidir.

Esasen bizim ele almaya çalışacağımız konu, öteden beri İslâm toplumunda siyasî ve dinî bölünmelerin temel sebeplerinden biri olagelmış

ve tarih boyunca ortaya çıkan tartışmaların merkezinde yer almış olan hilafet veya İmamet probleminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim pek çok İslâm tarihçisinin ve mezhepler tarihçisinin, hatta kelimcilerin isabetle belirttiği gibi, gerçekten de Hz. Peygamberden sonra onun yerine geçecek kimseyi tespi, yani Müslümanların reisinin ya da halifenin kim olacağı, nasıl olacağı konusunda ortaya çıkan yaklaşımlar, kabüller ve inançlar, İslâm tarihini ve İslâm toplumunu derinden etkilemiştir. Hele bu mesele, Hz. Ali ismiyle birlikte düşünüldüğünde, daha da bir hassasiyet ve önem kazanmaktadır. Dolayısıyla kanaatimiz odur ki, Hz. Ali Sempozyumunun en can alıcı konularından birisinin muhtemelen bizim tebliğimiz olacağını sanıyoruz. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar görüyoruz: Her ne kadar tebliğimizin başlığı "*Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı*" şeklinde olsa da, burada kullandığımız seçim lafzının bugünkü manada bir seçimi işaret etmediğini söylemeliyiz.

1-Hz. Peygamber'in Vefatı ve Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilişi

Bilindiği gibi, -her ne kadar farklı bir rivayet olsa da- çoğunluğun kabulüne göre, her ölümlü insan gibi Hz. Muhammed h.12 Rabiü'l-Evvel 11/m. 8 Haziran 632 Pazartesi günü öğle vaktinde ahirete intikal etmişti. Tabii ki, devlet başkanları, ordu komutanları, kısacası her şeyleri olan ve çok sevdikleri Hz. Muhammed'i kaybetmenin üzüntüsü ile şoke olan ashap şaşkınlığa düşmüştü. Hatta öyle ki, bazı kaynaklarda, Hz. Ömer gibi seçkin bir sahabinin, adeta Hz. Peygamberin vefatını kabullenememe hâlet-i ruhiyyesi içinde, "*Rasûlullah öldü.*" diyenleri tehdit ettiği ve "*Musa b. İmran'ın kırk(40) gün kavminden uzaklaşarak onun yanına gidişi gibi, o da O'nun yanına gönderilmiştir. Allah'a and olsun ki, o tekrar dönecektir ve kendisine öldü diyenlerin ellerini, ayaklarını kesecektir.*" dediği rivayet edilir.¹

Öte yandan Hz. Ebu Bekir bu sırada Medine'nin Sünh mevkiindeki evindedir ve Hz. Peygamber'in ölüm haberini duyar duymaz derhal Mescidi Nebi'ye gelerek naaşın bulunduğu Hz. Aişe'nin odasına girer. Rasulullah'ın öldüğünü kesin olarak anlayıp dışarı çıktığında, hâlâ Hz. Ömer'in konuşmaya devam ettiğini görünce, ona susmasını söyler. Fakat

1 Bkz.: Muhammed İbn Sa'd, et'Tabakatü'l-Kübra, Neşr.: İhsan Abbas, Beyrut 1380-1387/1960-1968, 2/266-268, 272; Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tarihu't Taberi, tah. ve neşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut trsz, 1-11, 1387/1967, 3/ 199-202. Türkçe tercümesi: Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev.: Zakir, Kadiri Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1992, 5/895-896; Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer. Vehb el-Katib, Tarihu Yakubi, Beyrut trsz, 2/112-114.

H. Ömer buna aldırmayarak yine konuşmasına devam eder. Bunun üzerine H. Ebu Bekir, Allah'a hamd-ü senadan sonra: "Ey insanlar kim Muhammed'e tapıyorsa, bilsin ki o ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa, Allah hayy'dir ölmez." der ve devamla "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Öler veya öldürülürse, geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir." mealindeki (Âl-i İmran, 3/144) ayeti okur.²

H. Ebu Bekir'in sözlerini duyan halk, artık kesin olarak H. Peygamberin öldüğüne kani olur ve içine düştükleri şoktan nispeten kurtulur. Bu arada kimi müellifler, H. Ömer'in bu davranışının gayesinin, esas itibariyle H. Peygamberin ölümünü kabullenememe değil, -tarihte pek çok örneğine rastlandığı gibi- bir müddet ölümü gizlemek suretiyle zaman kazanmaya çalışmak olduğunu ileri sürerler. Mesela bu bağlamda İbn Ebi'l-Hadid; H. Ömer'in, imamet konusunda fitne çıkmasından, ensarın veya diğerlerinin (Haşimoğullarının tamamı, H. Ali ile ensar ve sahabinin bir kısmı) hüküm ve hükümeti ele geçirmesinden ve riddeden korktundan, Ebu Bekir'in Mescid-i Nebi'ye gelmesine imkân tanımak ve dolayısıyla ortalığın yatışması için bilinçli olarak H. Peygamberin ölümünü bir müddet gizlemeye çalıştığını söyler.³ Tabii öyle mi, değil mi? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Ancak şu kadar var ki, eğer gerçekten böyle bir durum ve niyet mevzu bahis ise, özellikle Sakife toplantısında cereyan edenleri ve ayrıca daha o sıralarda başlamış bulunan ridde olaylarını hatırlayarak bir derlendirme yaparsak, o zaman H. Ömer'in belki de bunu iyi niyetle, hoş olmayan muhtemel gelişmelerin önüne geçmek için yapmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Fakat her ne olursa olsun, H. Peygamber vefat etmişti; ama diğer taraftan hayat devam ediyordu ve dolayısıyla H. Muhammed'in yerine geçerek Müslümanların dinî ve dünyevî işlerini yürütecek, düzeni sağlayacak bir yöneticiye ihtiyaç vardı. Ancak bu kişi kim olacaktı ve nasıl belirlenecekti? İşte bu soru ve sorun, daha H. Peygamberin cenazesi ortada iken bir kısım Müslümanların gündemine girmiş ve çok geçmeden çözüm arayışları başlamıştı bile. **Gerçi bir kısım Müslümanların, özellikle Şia'nın - bizce biraz zorlayarak ve gerçek amacından ve zemininden kaydırarak- kendilerine göre, "Mevlâ hadisi ve Gadir-i**

2 Bkz. : İbn Sa'd, Tabakat, 2/ 200-201; Taberi, Tarih, 3/200-201.

3 Ethem Ruhi Fırlı, İmamiyye Şiası, Ankara 1984, s. 32'den naklen İbn Ebi'l-Hadid, Şerhu Nehci'l-Belağa, Beyrut 1954, 1/150 vd.

Hum”, “Kırtas Hadisesi” gibi vakalar ile halifelik meselesi arasında irtibat kurmak suretiyle, esasen bu sorunun çözüldüğüne ve Hz. Ali’nin halife veya imam tayin ve tavsiye edildiğine veya edilmek istendiğine; ancak bunun hâkim ve baskın güçler tarafından engellendiğine dair bir takım iddiaları, görüşleri ve hatta inançlarının⁴ olduğu da bilinmektedir. Bunları burada tartışacak değiliz. Biz daha ziyade, bu sorunla alakalı Hz. Ali’nin tavrını yansıtan ve muteber kaynaklarda yer alan bazı rivayetleri yorumlamaya çalışacağız.

Yukarıda Hz. Muhammed’in ölümüyle birlikte, onun yerine geçecek kişiyi belirlemek için en azından Ensar’ın çoktan bir araya girdiğini söylemiştik. Nitekim bu bağlamda Ensar, “*Sakifetü Beni Sa’ide*” denilen yerde toplanarak hararetle bu meseleyi konuşmaya ve tartışmaya başlamış ve hatta Hazreç kabilesinin reisi Sa’d b. Ubade’nin ismi öne çıkmış ve neredeyse onu halife seçmek üzere bir mutabakata varılmak üzereydi. Takdir edileceği veçhile, bizim burada Sakife toplantısının bütün ayrıntılarına girmemiz mümkün olmadığı gibi, doğru da değildir. Çünkü zaten Sakife olayı, çeşitli vesilelerle değişik şahıslarca, ama özellikle de muhterem hocamız Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı tarafından etraflı şekilde incelenmiştir.⁵ Bu itibarla bizim kendimizi, onun yazdıkları üzerine bir şeyler söyleyecek kadar yetkin görmediğimizi itiraf etmeliyiz. Ama yine de, bu konu tebliğimizle doğrudan alakalı olduğu için en azından temel kaynaklardaki bazı rivayetleri hatırlatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

Kaynakların bildirdiğine göre, büyük çoğunluğu Ensar’dan olan Müslümanlar tarafından halifelik meselesi Sakife’de tartışılırken, o sırada yaşlı ve hasta olan Sa’d b. Übade’nin halife adaylığı gündeme gelir ve kendisi de sedye ile toplantı mahalline getirilir ve şu konuşmayı yapar: “*Ey Ensar topluluğu, siz bu dini önce kabul ettiniz ve İslâm’da fazilet kazandınız. Muhammed kendi kavmi arasında, on yıldan fazla kalarak Arap kabilelerini Rahman’a ibadete, Allah’a benzetilen nesnelere ve putlara tapmayı bırakmaya çağırdıysa da, kavminden ancak az sayıda insan ona inandı. Hatta ona inananlar, Rasûlüllah’ı korumaktan, dinini yüceltmekten*

4 Şia’nın hilafet ve imamet konusundaki bu iddia ve görüşleri için b.k.z.: Şehristâni, el-Milel ve’n-Nihâl, 1/163 vd.; İbn Kuteybe ed-Dineveri, el-İmame ve’s-Siyase, 12,18-22; Ebu Hanife en-Numân b. Muhammed b. Hayyun et-Temimi el-Mağribi, Deâimü’l İslâm, Kahire, trs., 1/14-67; İbn Haldun, Mukaddime, I/495-510; Ethem Ruhi Fırlalı, İmamiyye Şiası, İst. 1984, 22-42, 209-219; Hasan Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Ank. 1993, 20-16, 150-162.

5 Bkz.: Ethem Ruhi Fırlalı, “Sakife Olayı veya Ebu Bekir’in Halife Seçimi”, İslam Medeniyeti Mecmuası, C. :V, Sayı: 3, Yıl: 1402/1982, 7-27.

ve hepsini kaplayan zulmü uzaklaştırmaktan ve kendilerini bile korumaktan acizdiler. Nihayet Allah sizi, meziyetli, faziletli kıldı, nimetlerini size tahsis etmeyi irade etti. Size kendisine ve Rasûlüne imanı, Rasûlünü ve ashabını korumayı, dinini aziz eylemeyi, onun düşmanları ile cihada bulunmayı nasib etti. Siz onun düşmanları ile herkesten daha şiddetle savaştınız. Öyle ki Araplar, bu sayede Allah'ın emrine isteyerek ve zorla boyun eğdiler. Neticede Yüce Allah, sizin hizmetlerinizle yeryüzünü Rasûlüne boyun eğdirdi; sizin onun adına çekilmiş kılıçlarınızla, Arapları itaate getirdi ve Allah'ın Rasûlü sizden razı olduğu halde öldü. Bundan dolayı da bu iş, yani halifelik başkalarının değil, yalnız sizin hakkınızdır.”⁶

Bunun üzerine orada bulunan Ensar'ın hemen hemen hepsi, “Senin fikrin doğrudur. Sözlerin isabetlidir. Senin fikrin dışında iş görecektik değiliz. Seni bu makama geçireceğiz.” Sözleriyle Sa'd b. Ubade'nin görüşlerini desteklediklerini ve onun teklifini kabul ettiklerini açıklarlar.⁷ Hem bizzat bu toplantının yapılmasını ve hem de buradaki konuşmaları dikkate alarak Sakife toplantısını değerlendirmek gerekirse, halifenin kim olacağına dair her hangi bir nassın bulunmadığı; herhangi bir tayin, tavsiye, tespitin olmadığı ve hatta bununla alakalı her hangi bir usul ve yöntemin dahi belirlenmediği ve dolayısıyla Kur'an ve Hz. Peygamber'in bu meselenin hallini Müslümanlara havale ettiği söylenebilir. Buna istinaden denebilir ki, **Ensar da belki de erken davranarak yönetimi ele geçirmek için, esasen İslam toplumunun tamamını ilgilendiren böylesine önemli bir meseleyi kendi başlarına çözmeye kalkışmıştı.**

Öte yandan Sakife toplantısından haberdar olan Hz. Ömer derhal Hz. Peygamber'in naşının bulunduğu yere gelir ve bu sırada Hz. Ali ve Haşim oğullarından bazı kimselerle birlikte içeride cenazenin teşhiz ve tekfiniyle meşgul olan Hz. Ebu Bekir'e haber göndererek dışarıya gelmesini ister. Fakat Ebu Bekir gelmeyince, Hz. Ömer, ona “mutlaka gelmen gereken bir olay oldu.” Şeklinde bir not göndererek ısrarla tekrar dışarı çağırır Hz. Ebu Bekir dışarıya çıkınca, ona “Biliyor musun, Ensar Saide oğullarının çardağında toplanmış ve Sa'd b. Übade'yi bu makama geçirmek istiyorlar.”⁸ Diyerek cereyan eden gelişmeden haberdar eder.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hz.Ebu Bekir ve Hz. Ömer bu meseleyi çok önemli ve acil bulmuşlar ki, adeta koşarcasına hızlı bir şekilde

6 Bkz.: Taberi, Tarih, 3/ 20-206 tam metin 218; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 1/13; Fiğlali, “agm.”, 9-10.

7 Bkz.: Taberi, Tarih,3/218; İbn Kuteybe, age., 1/ 13; Cem Zorlu, age., 90-91.

8 İbn Kuteybe, age., 1/13; Taberi, Tarih, 3/ 219; Fiğlali, “agm.”, 10.

toplantı mahalline mahalline hareket ederler. Daha sonra yolda rastladıkları Ebu Ubeyde b. Cerrah da onlara katılır. Bu arada yolda karşılaştıkları Asım b. Adıyy ile Üveyym b. Saide, onları geri döndürmek için “iş işten geçti” manasında, “Artık geriye dönünüz, çünkü istediğiniz şey olmayacaktır.”⁹ Dediler ise de, onlar yine de toplantıya müdahil olarak bu makamın Ensar’ın eline geçmesine mani olmak için ısrarlı ve kararlı bir şekilde oraya giderler. Gerçi onlar, bu meselede daha çok hak ve söz sahibi olduğu düşünülen Hz. Ali ve diğer Haşimoğullarına haber vermeksizin ve beklemeksizin vede Rasûlullah’ın cenazesini ortada bırakarak, yangından mal kaçırmaya aceleci bir tavırla Sakıfe’ye gitmeleri nedeniyle, bazı müellifler tarafından tenkit ve hatta bu konuda aralarında gizli bir anlaşma bulunmakla itham edilirler.¹⁰ Ama şurası da bir gerçek ki, eğer onlar bu şekilde acele ve ısrarlı davranmayıp, olaya müdahale etmeselerdi, belki de hilafet Kureys’in elinden kaçacak ve Ensar’ın eline geçecekti.

Bu konuyla alakalı nakledilen haberlere göre, Hz. Ebu Bekir Sakıfe’ye varınca oradaki topluluğa hitaben şunları söyler: “...Allah, Muhammed’i insanlara resul ve ümmetine şahit olarak Allah’a ibadet edip, O’nu birlemek için gönderdi. Onlar O’na değil, yontulmuş taş ve ağaçlara ibadet ediyorlardı... Atalarının dinini bırakmak Araplara zor geldi. Allah onun kavminden olan ilk muhacirlerin onu tasdik etmelerini ve ona inanmalarını, maddi ve manevi yardımda bulunmalarını ve onunla birlikte kavminin şiddetli eza ve cefalarına dayanmalarını ve kendilerini yalancı saymalarına aldırmamalarını sağladı. Bu sırada bütün insanlar onlara muhalif ve düşmandı. Sayıca az oldukları halde onlar, bu dehşetli hallere dayandılar... Yeryüzünde Allah’a ilk ibadet eden, Allah ve Resulüne inananlar onlardır. Onlar, yani muhacirler, onun akrabaları ve aşireti olup, insanlar arasında ondan sonra bu makama (halifelğe) en çok hak sahibi olanlardır...Ey Ensar topluluğu size gelince, sizin dindeki meziyet ve faziletiniz, İslam’a olan hizmetiniz inkar edilemez. Allah, dininin ve Resulünün yardımcısı olan sizlerden razı olsun. O, hicretini sizin yanınıza yaptı ve onun şan ve şeref sahibi olan eşleri sahabileri sizin yanınızdadır. Bize göre, ilk muhacirlerden sonra, sizin derecenizde kimse yoktur. Bu sebepten bizler emir, sizler vezirsiniz. Sizden başkasıyla müşavere bulunulmaz, sizin muvafakatınız alınmadan kararlar alınmaz.”¹¹

9 Muhammed İbn Ömer el-Vâkidi, Kitabu’r-Ridde, Tah.: Yahya el-Ceburi, Beyrut 1410/1990, Kitabü’r-Ridde, 35; Taberi, Tarih, 3/ 219; Fığlalı, “agm.”, 10.

10 Bkz. İmadüddin Halil, İslam Tarihi: Bir Yöntem Araştırması, Türkçe’ye çev.: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985, 22-23.

11 Taberi, Tarih, 3/219-220; Fığlalı, “agm.”, 11-12; Ayrıca bkz. :Vakidi, Ki-

Bu konuşma incelendiğinde; Hz. Ebu Bekir'in, bir yandan Ensar'ın İslam'a, Hz. Peygamber'e olan hizmetlerini ve Muhacirlere yaptığı yardımlarını, faziletlerini açıkça kabul ve itiraf edip onları taltif ederek sakinleştirmeye çalıştığı; diğer yandan da hem Hz. Peygamber'in kendi içlerinden çıkması ve akrabaları olması ve hem de İslam'daki kıdemleri ve hizmetleri bakımından, halifeliğin öncelikle Muhacirin hakkı olduğunu vurguladığı görülüyor. Anlaşılan o ki, bu konuşma, hemen Ensar üzerinde etkini göstermiş ve Sad b. Übade üzerinde oluşan mutabakat bozulmaya ve kanaatler yavaş yavaş Kureyş ve muhacir lehine değişmeye başlamıştı.

Nitekim Hz. Ebu Bekir'den sonra konuşan, Ensar'dan Hubab b. Münzir bu durumu farkederek, "Ey ensar topluluğu, içinizden bir emir seçerek, onları hâkimiyetiniz altına alınız; çünkü onlar sizin gölgenizde ve yurdunuzdadır. Ne kadar cesaret sahibi olsalar da, kimse size muhalefet edemez. Herkes sizin fikrinizle iş görmek zorundadır. Siz kuvvet, kudret ve servet sahibisiniz... Siz ne yaparsanız halk da onu yapar. İhtilafa düşmeyiniz, yoksa işiniz bozulur. Onlar, işittiğiniz söz ve fikirden başkasına yanaşmıyorlarsa o halde bizden bir emir, onlardan bir emir olsun."¹² diyerek adeta yumuşayan havayı germeye ve Ensar'ı bu konuda tahrik etmeye çalışmıştı.

Onun arkasından Hz. Ömer söz aldı ve dedi ki; "Hayır. İki kişi bir arada bir zamanda hükümet edemez. Allah'a and olsun ki, Araplar nebileri sizin dışınızdan iken, sizden bir emire razı olmazlar; Araplar ancak nübüvvetin içinden çıktığı kabileden birinin emirliğine karşı çıkmazlar. Kaldı ki bizim bu konuda Arap toplumuna karşı ileri sürebileceğimiz kuvvetli ve doğruluğu açık delilimiz de Hz. Muhammed'in Kureyş'ten olmasıdır."¹³

Nakledilen bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere, Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in Sakıfe toplantısına katılarak orada yaptıkları konuşmalarda, gerek Hz. Peygamberin akrabası ve aşireti olduklarını öne çıkarmalarının ve gerekse daha başka saiklerin etkisiyle oradaki hava değişmeye başlamıştı. Hatta bu durum cereyan eden karşılıklı konuşma ve tartışmalara yansımış ve

tabü'r-Ridde, 36-37; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 1/ 13-14;; Ebu Bekir'in buradaki konuşmasının içeriğinin tahlili için bkz. : Cem Zorlu, age., 105 vd.

12 Bkz. : Taberi, Tarih, 3/219-220; Fığlalı, "agm.", 11-12; Vakıdi, age., 37-38; İbn Kuteybe, age., 15.

13 Bkz. : Taberi, Tarih, 3/220; Fığlalı, "agm.", 12; Vakıdi, age., 39; İbn Kuteybe, age., 15.

ortaya çıkan bazı muhalif ve itirazlara rağmen genel eğilim artık tamamen Kureyş'ten tarafa dönmüştü.

Öte yandan kanaatimizce mevcut durumu ve gelişmeleri iyi analiz eden Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer, muhtemelen; hem Kureyş lehine oluşan bu havayı kaçırmak istemiyor ve hem de Peygamberin vefatıyla ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade ile Arapların yeniden eski alışkanlıklarına dönmelerinden ve ortaya çıkan irtidad olaylarından endişe ediyorlardı. Dolayısıyla bir an önce bu meseleyi orada bir sonuca bağlayıp çözmek ve toplumu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak istiyorlardı. İşte muhtemelen bu maksat ve düşüncelerle olsa gerek ki, Hz. Ebu Bekir, "İşte Ömer! İşte Ebu Ubeyde! Hangisini isterseniz birine biat ediniz." deyince, onlar, "Allah'a and olsun ki sen varken biz bu işi, görevi kabul edemeyiz; çünkü sen muhacirlerin en üstünüsün; mağarada bulunan iki kişiden biri ve Müslümanların en üstün ibadeti olan namazda Resûlullah'ın halifesisin. Kim senin önüne geçip namaz kıldırabilir?" **sözleriyle Ebu Bekr'in İslâm'daki kıdemine, hizmetlerine, Resûlullah'a bağlılığına ve Peygamberin hastalığında onu imam olarak görevlendirdiğini hatırlatarak** hemen orada ona biat ettiler.¹⁴ Böylece Hz. Ebu Bekir, h.12 Rabiü'l-Evvel 11/m. 8 Haziran 632 'de Müslümanların ilk halifesi oldu.

Bunun üzerine Sa'd b. Ubade -hatta Taberî ve el-İmame ve's-Siyase müellifi İbn Kuteybe'nin belirttiklerine göre, Sa'd b. Ubade h. 15/m. 636'de Şam'da ölene kadar Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e biat etmemiştir. Dahası onun Sakife'de kendisinin bir nevi saf dışı bırakılmasını içine sindiremeyerek bu yüzden beş vakit ve Cuma namazlarında cemaate iştirak etmediği nakledilir.¹⁵ Fakat onun dışında Sakife'de bulunanların çoğunun kabulü nü ifade eden "bey'at-i hasa" denilen biatle Hz. Ebu Bekir halife seçilmişti. Hatta kaynaklarımıza göre, Ebu Bekir'e yapılan bu biat, "bey'at-i amme" adıyla ertesi gün, yani 13 Rabiü'l-Evvel günü Mescidi Nebi'de ashabın çoğunluğunun katılımıyla tekrarlanmıştır.¹⁶

14 Vakıdî, Kitabu'r-Ridde, 42; İbn Sa'd, Tabakat, 2/269, 3/185-187; İbn Kuteybe, age., 1/16-18; Taberî, Tarih, 3/221-222; Fığlalı, "agm.", 13-14. Ayrıca bu konuda geniş malumat ve analizler için bkz.: Cem Zorlu, İslam'da İlk İktidar Mücadelesi, 129-142.

15 İbn Kuteybe, age., 1/17-18; Taberî, Tarih, 3/222-223; Ayrıca bkz.: Cem Zorlu, age., 142-146

16 Hz. Ebu Bekir'e yapılan umumi biat için bkz. : Ebu Muhammed Abdulmelik İbn Hişam, Siretü'n-Nebeviyye, nşr. : M. Es-Sekkai-İ. El-Ebyari-A. Şibli, Kahire 1375/1955, 2/660-661; İbn Sa'd, Tabakat, 3/186; Taberî, age., 3/202, 204-205, 210; Cem Zorlu, age., 146 vd.

Görüldüğü gibi, liderlik konusundaki yaş, tecrübe gibi Arap toplumunun geleneksel kabulleri ağır basmış ve böylece Hz. Peygamberden sonra onun yerine Hz. Ebu Bekir halife olmuş ve İslâm toplumunun başına geçmişti.

Tabii Sakife'de bütün bunlar olup biterken, diğer tarafta Hz. Ali başta olmak üzere Haşimoğulları Hz. Peygamberin naaşı ile meşgul idiler ve dolayısıyla onlar ve Muhacirin önemli bir kısmı da Sakife'den habersiz idiler.

Kısaca arz ettiğimiz gibi, esasen İslâm toplumunun tamamını ilgilendiren halifeyi belirleme işi, çocukluğundan beri İslâm'ı tebliğ mücadelesinde Hz. Peygamberin yanında yer almış; üstelik damadı, amcasının oğlu, kısacası ehl-i beytinden olan Hz. Ali ve Haşim oğullarının bulunmadığı bir ortamda, -belki de konjonktür gereği- Sakife'de Ebu Bekir'in seçilmesiyle şimdilik çözülmüştü. Ancak ne var ki, geride yüzyıllar boyu devam edecek ve İslâm toplumunu siyasî ve dinî bölünmelere götürecek bir yığın soru ve sorun bırakmıştı. Şimdi Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesine karşı tavrına dair rivayetleri değerlendirmeye geçebiliriz.

2-Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçilişine ve Ona Karşı Tutum ve Tavrı

Üzeride durdumuz bu konuya yer veren kaynakların hemen hemen tamamı, Hz. Ali'nin, ancak altı ay sonra ve Hz. Fatıma'nın vefatını müteakip Hz. Ebu Bekir'e biat ettiğini belirtmektedirler.¹⁷ Şimdi de Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e geç biat etmesinin muhtemel sebepleri üzerinde durarak, bununla ilgili bilgileri gözden geçirip, Hz. Ali'nin yaklaşımını ve davranışlarını yorumlamaya çalışalım. Öncelikle bunun için Hz. Ali'nin bu tavrının sebeplerini bir takım sorularla ve açıklamalarla değerlendirelim.

1. Acaba Hz. Ali, bir kısım Müslüman kardeşlerimizin söylediği ve inandığı gibi, kesin olarak kendisinin Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından halife ya da imam tayin ve tavsiye edildiğine inanıyor muydu? Yoksa bu konudaki umut ve beklentileri dolayısıyla sadece kendisine bir haksızlık yapıldığını mı düşünüyordu?

¹⁷ Bkz.: İbn Kuteybe; age., 19-22; Taberi, Tarih, 3/207; İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Beyrut 1385/1965 bsk., 2/325, 331. Hz. Ali'nin Ebu Bekir'e biatıyla ilgili rivayetler ve analizi için bkz.: Abdulhalık Bakır, Ali b. Ebi Talib, Elazığ 1998, 95-100; Cem Zorlu, age., 184 vd. ; Ethem Ruhi Fırlalı, "İmam Ali", 2/372.

Bu meyanda en azından muteber kabul edilen ilk devir temel İslâm tarihi kaynaklarına baktığımızda, bunu tam anlamıyla doğrulayacak bir bilgi bulamıyoruz. Eğer böyle bir durum var idiyse, Sakife’de bu mesele uzun uzadıya tartışılırken, Ensardan Sa’d b. Ubade’nin adaylığı gündeme gelip seçilmek üzere iken; hatta Hz. Ebu Bekir’in Sakife’deki konuşmasında Hz. Peygamberin Kureyş’e mensubiyetini ve dolayısıyla Kureyş’in bu konudaki önceliğini vurguladığı sırada, acaba Hz. Ali’nin tayin ve tavsiye edildiği niçin hatırlanmadı? İsmi neden gündeme gelmedi veya ısrarla üzerinde durulmadı?

Yoksa bu kadar insan bu durumdan habersiz mi idi? Yahut bütün Müslümanları bağlayan nass ve Hz. Peygamberin tavsiyesi göz ardı edilerek büyük bir günah mı işlenmişti? Öyleyse Hz. Peygamberin yetiştirdiği insan modeli kendisinin vefatıyla birlikte, daha ilk problemde başarısız mı olmuştu? Onun ashabı için böyle bir şey düşünülebilir miydi? Yine böyle bir şey var idiyse, Hz. Ali bunun gereğini yerine getirmek için neden açıktan mücadele etmedi. Bu soruları daha da uzatmak mümkündür, ama bunu doğrulayan tatmin edici net bir cevap bulmak mümkün gözükmemektedir.

Aksine bazı kaynaklar Hz. Ali’nin, **“Eğer Allah Rasulü bize bir şey vasiyet etseydi, şüphesiz ki yerine getirirdik. Eğer bize bir şey söyleseydi, ölünceye kadar da onun mücadelesini verirdik.”**¹⁸ dediğini rivayet ederler.

Yine bu konuyla alakalı kaynaklarda yer alan şu bilgileri nakletmek istiyoruz: Hz. Peygamber’in amcası Hz. Abbas, onun ölümü ile sonuçlanacak olan hastalığı sırasında, başkanlığın, Haşim oğulları’ndan çıkmaması için bazı girişimlerde bulunduğu, ancak istediği sonucu alamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir gün Hz. Ali, hasta olan Hz. Muhammed’in yanından çıkınca, onun hastalığı hakkında bilgi aldıktan sonra, Hz. Abbas, ona şunu söylemiştir: *“Görmüyor musun? Allah’ın Elçisi bu hastalıktan ölmek üzeredir. Ben, Abdülmuttalip oğullarının ölecekleri sırada yüzlerinin ne duruma geldiğini bilirim. Haydi, Allah’ın Elçisi’nin yanına gidelim de bu işi (yönetim) kime bırakacağını soralım. Bize bırakıyorsa bunu bilelim. Bizden başkasına bırakıyorsa kendisiyle konuşalım, bizim için tavsiyelerde bulunsun.”* Buna karşılık Hz. Ali, *“Biz bunu Allah’ın Elçisi’ne sorunca, o bunu bize vermeyecek olursa, artık bir daha bunu bize vermezler. Onun için ona böyle bir şeyi asla sormam.”* demiştir. Hz. Peygamber vefat edince Hz. Abbas Hz. Ali’ye *“Ya Ali ! Haydi*

18 Taberi, Tarih, 4/236.

gel ben sana herkesin gözü önünde alenen bey'at edeyim ki artık sana kimse karşı koymasın" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, "Bizim sahip olduğumuz hakları reddedip inkar edecek biri mi var?" diye sorar ve sanki bu halifeliği kendisinin tabii hakkı olarak gördüğünü ihsas ettirir. Ancak vakıa Hz. Ali'nin beklentisinin aksine sonuçlanıp Ebu Bekir Halife seçilince, Hz. Abbas ona, "Ben sana dememiş miydim?"¹⁹ Diye hayıflanır ve adeta sitem eder.

Öte yandan Hz. Ali'nin halife tayin edilmesi için, belki de başta Hz. Fatıma, hem Hz. Muhammed'in ve hem de Hz. Ali'in amcası olan Hz. Abbas ve oğlu Abdullah b. Abbas, Zübeyir, Hz. Muhammed'in kayın pederi olan Ebû Süfyan gibi kişiler içeriden; Ammar b. Yasir, Ebû Zer, Mikdat b. el-Esved gibi kişiler de dışarıdan olmak üzere, Hz. Peygamber'in nezdinde bazı teşebbüslerde bulundukları düşünülebilir. Zira muhtemelen bu teşebbüsler sonucu olsa gerek ki, kaynaklara "**kırtas hadisesi**" olarak yansıyan bu olay şöyle cereyan etmiştir: Hz. Muhammed hasta yatağında iken, "Bana bir kağıt ve bir kalem getirin; size bir yazı yazdırayım ki benden sonra, bu yazı sayesinde hiçbir zaman azgınlık yoluna sapmayasınız." deyince, bu yazının yazılıp yazılmaması konusunda başta Hz. Ömer olmak üzere, yanında bulunan sahabe arasında tartışma çıkmış ve Hz. Peygamber de, "Allah'ın Elçisinin yanında ihtilâf caiz değildir." diyerek, kendisinin yalnız bırakılmasını istemiştir.²⁰ Bu rivayeti değerlendiren Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in kağıt, kalem isteği, ziyarete gelenlerden biri (Hz. Abbas olabilir) tarafından bir vasiyetname tanziminin kendisine telkin edilmesi üzerine gündeme gelmiş olmalıdır demektedir.²¹

Diğer taraftan, Ensar'ın Hz. Ali'yi halife seçmek istedikleri yönünde bazı rivayetler de kaynaklarımızda yer almaktadır. Nitekim sonradan Sakife'ye katılan Abdurrahman b. Avf orada söz alarak; "Ey Ensar topluluğu! Şüphesiz ki sizler faziletlisiniz. Ama içinizde Ebu Bekir, Ömer ve Ali gibi biri yoktur." deyince el-Münzir b. el-Erkam ayağa kalkarak, "Bu sözünü ettiğin kimselerin üstünlüğünü inkar etmiyoruz. Özellikle de içlerinde biri var ki, eğer o, yani Hz. Ali bu işi isteseydi kimse onunla

19 İbn Sa'd, Tabakat, 2/245-247; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 12; Taberi, Tarih, 3/193-194; İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, 2/321; Takıyüddin el-Makrizi, en-Niza ve't-Tehasüm fima Beni Ümeyye ve Beni Haşim, Tah.: Huseyn Munis, Kahire 1994, 75.

20 Kırtas hadisesi olarak bilinen bu mesele için bkz.: İbn Sa'd, Tabakat, 242-243; Taberi, Tarih, 3/192-193; Cem Zorlu, İslam'da İlk İktidar Mücadelesi, 32-36.

21 Bkz.: Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, 2/ 1098-1099.

çekişmezdi.”²² dediği aktarılır. Bu rivayetle ilgili şu söylenebilir: Madem ki Ensar Hz. Ali’ye meylediyor idiyse, o halde neden Sakife’ye 200-300 metre mesafede olan Mescid-i nebi’ye gidip o sırada Hz. Peygamberin cenazesi ile meşgul olan Hz. Ali’nin halife seçilmesini sağlamadılar? O halde hilafetin Hz. Ali’nin hakkı olduğunu ya da onu seçmek isteyenlerin çok samimi olmadıkları düşünülebilir.²³

Ensar’dan bazılarının Hz. Ali’ye temayülü olduğunu belirten bu rivayete bir başka açıdan baktığımızda, Hz. Ali’nin kendini bu makama layık ve ehil görmekle birlikte, ya bu konuda kendi haklılığına tam inanmıyordu ya da istekli ve hırslı değildi. Yahut ta kendini destekleyenlerin samimiyetine tam olarak güvenemiyordu. Zira eğer o bunu gerçekten isteseydi, gerek Peygambere olan yakınlığını ve gerekse bazı sahabelerin kendine meylini kullanarak ve hatta bu yöndeki tahrik ve teşviklerin etkisiyle fiili olarak harekete geçer ve belki de Hz. Ebu Bekir seçildikten sonra da bu makamı elde edebilirdi. Ancak onun, Ebu Bekir’in kişiliğine ve halifeliğine karşı olmadığı gibi, böyle bir niyet ve düşünce de taşımadığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla halifeliği elde etme imkanı olduğu halde, herhangi bir fiili mücadeleyi aklından bile geçirmemiştir denebilir.

Çünkü bazı tarihî kaynaklar Ebu Bekr’in seçilmesi üzerine, Ebu Süfyan’ın Hz. Ali’ye gelerek halifeliği Kureys’in küçük bir koluna mensup Hz. Ebu Bekir’e (müstezaf) bırakmanın bir zillet olduğunu, isterse bu işi zorla da olsa onun lehine çevirebileceğini ve Hz. Muhammed’in yerine geçmenin Abdu Menaf’ın hakkı olduğunu söyleyerek biat etmek istediğini naklederek.²⁴ Ancak Hz. Ali, bunun üzerine, “Ben asla bu işin peşinde olmadım; bu iş Müslümanların işidir. Sen uzun müddet İslâmiyet’e ve Müslümanlara düşmanlık gösterdin; fakat İslâmiyet’e zarar veremedin. Vallahi sen şimdi bu sözlerinle Müslümanlar arasında fitne çıkarmak istiyorsun. Biz halifeliğe Ebu Bekir’i layık bulduk.”²⁵ şeklindeki sözleriyle onu azarlar ve yanından kovar. Kanaatimizce bu sözleriyle o hem esasen kendisinin bu iş için çok tamahlı olmadığını hem Hz. Ebu Bekir’i bu işe münasip gördüğünü ve hem de siyasi bir mesele için hırsla kapılıp fitneye sebep olmaktan imtina etmeye çalışıyordu.

22 Bu konuşmalar için bkz. :Vakıdî, Kitabu’r-Ridde, 44-46; Yakubi, Tarih, 1/123. Ancak Yakubi, sahabenin adını Münzir b. Erkam olduğunu zikreder.

23 Ethem Ruhi Fırlalı, İmamîyye Şiası, 36-37.

24 Krş.: Taberi, Tarih, 3/209; Makrizi, age., 55.

25 Bkz. : Ahmed b. Yahya el-Belazuri, Ensabu’l-Eşraf, Neşr.: Süheyl Zekkar-Riyad ez-Zirikli, 1-13, Beyrut 1417/1996, 2/271, Taberi, Tarih, 3/209.

Anlaşıldığı kadarıyla bizce Hz. Ali'nin bu sözleri çok dikkat çekicidir. Zira Hz. Ali bu meselede kendini bazı bakımlardan haklı görse bile asla düzeni bozacak, Müslümanlar arasında fitneye sebep olacak davranışlardan şiddetle kaçındığını; İslâm toplumunun birliğini, beraberliğini, idamesini ve menfaatini her şeyin üstünde tuttuğunu ve asla provokasyonlara gelmediğini göstermektedir. Netice olarak, eğer Hz. Ali, öyle söylendiği ve inanıldığı gibi, kendisinin halife veya imam tayin edildiğine kesin bir şekilde inansaydı, bunun gereğini yapardı ve zaten yapması gerekirdi. Dolayısıyla Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'e karşı bu konudaki tavrının, sadece bir beklentilerin gerçekleşmemesiyle alakalı bir durum olduğunu sanıyoruz.

2. Acaba Hz. Ali, Hz. Peygamberin yakını olması hasebiyle hilafetin öncelikle kendi hakkı olduğunu mu düşünüyordu? Yoksa Hz. Peygamberin yakını olarak bu konuda söz söyleme hakları olduğu halde, kendilerinin kaale alınmayıp hiç danışılmadan ve hatta haberdar edilmeden bu işin oldubittiye getirilmesinden dolayı kırılmış, alınmış, gücenmiş ve içerlemiş olabilir miydi?

Bize göre, evet Hz. Ali, bu konuda haklı olduğunu düşünüyordu ve bu işin tamamen kendisinin dışında çözülmesine çok kırılmış ve gücenmişti. Zira kaynaklarda bu düşünceyi haklı çıkaracak, dolayısıyla Hz. Ali'nin kırıldığını, gücendiğini gösteren bazı haber ve rivayetlerin olduğunu biliyoruz. Nitekim Sakife günü, aralarında Abbas b. Abdülmuttalib, Fazl b. Abbas, Zübeyr b. Avvam, Halid b. Sa'id, Mikdad b. Amr, Selmân-ı Fârisî, Ebu Zer el-Gıfarî, Ammar b. Yasir, Bera b. el-Azib, Übeyy b. Ka'b, Huzeyfe b. Yeman gibi şahısların bulunduğu Ensar ve Muhacirlerden bir gurup Hz. Ebu Bekir'e biat etmeyerek Hz. Ali'ye meylederler. Ancak ertesi gün mescitte yapılan umumi biatte bu şahısların ve ashabın çoğunluğu Hz. Ebu Bekir'e biate katıldığı halde, Hz. Ali ve Haşim oğullarından bazıları biat etmez.²⁶

Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir, Haşim oğullarının biatini sağlamak için, yanında Hz. Ömer, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Mugire b. Şu'be gibi şahıslar olduğu halde Abbas'ın yanına giderler, fakat bir sonuç alamazlar. Ama Ebu Bekir, Hz. Ali'nin biatını almak ve İslâm toplumundaki bu kırılganlığı, küskünlüğü ve bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için çaba sarf etmeye devam etmektedir.

26 Krş.: İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 1/18; Yakubi, Tarih, 2/124; Cem Zorlu, age., 174-175.

Bu meyanda, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer, Ensar ve Muhacirden bir grubun Hz. Ali ile birlikte Hz. Fatıma'nın evinde olduklarını öğrenirler. Akabinde Hz. Ömer yanındaki birkaç kişi ile beraber oraya gider ve içeridekileri dışarıya çağırır. Fakat hiç kimse dışarı çıkmayınca, kendisine içeride Hz. Fatıma'nın da bulunduğu söylenmesine rağmen, o buna aldırmayarak içerdekilerle birlikte evi yakmakla tehdit eder. Bunu duyan Hz. Fatıma feryat figan ederek yardım ister. Bunun üzerine Hz. Ali dışarı çıkarak Hz. Ebu Bekir'in yanına gider. Kendisinden biat etmesi istenince, o da; *"Bu işte benim hakkım sizinkinden daha fazladır. Kaldı ki siz bu makamı Ensardan alırken onlara karşı, Rasulüallah'ın yakınlığını delil getirdiniz ve biz ehl-i beytten bunu zorla aldınız... Muhammed sizden, yani Kureyş'ten olduğu için bu işe Ensar'dan daha yakın olduğunu söylemişsiniz. Ben de şimdi sizlere, sizin Ensar'a karşı ileri sürdüğünüz delillerle karşılık veriyorum. Çünkü biz Resulullah'ın hayatında da ölümünde de en yakınız"* ²⁷ diyerek adeta halifelik seçiminin oluş biçimine karşı düşüncelerini ifade eder. Ayrıca bize göre onların Sakife'deki tavır ve davranışlarını hatırlatarak bu konuda esasen kendisinin haklı olduğu yönündeki kanaatini beyan ve teyit eder.

Buna karşılık Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hz. Ali'ye; *"Ey amcamın oğlu, sen daha gençsin. Bunlar kavmin yaşlılarıdır. Senin onlar kadar tecrüben yoktur ve işleri (yönetimi) onlar kadar bilemezsin. Onun için gel; sen bu işi Ebu Bekir'e teslim et! Çünkü sen yaşarsan ve ömrün olursa bu işe gerek fazlın ve gerek dinin, gerek ilmin ve anlayışın gerekse soyun ve yakınlığınla zaten daha müstahak ve layıksın"* ²⁸ demiştir. Bu konuşmasıyla bize göre Ebu Ubeyde, bir yandan Hz. Ali'yi yatıştırıp onu Hz. Ebu Bekir'e biate iknaya çalışırken, diğer yandan da liderlik konusunda Arap toplumunun geleneksel kabul ve anlayışını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in halife olmasında, buna mukabil Hz. Ali'nin çoğunluğun tercihi mazhar olmamasında yaş ve tecrübenin etkisini ima etmektedir.

Bu arada Hz. Ali'nin yukarıdaki sözlerinden, onun Sakife'de halifelik konusunda konuşulanların hepsinden haberdar olduğunu ve bu bağlamda Kureyş'in Ensar'a karşı Hz. Peygambere yakın olmayı halifelik hakkı ve önceliği için delil olarak ileri sürdüğünü öğrendiği ve bildiği ve dolayısıyla aynı argümanı Hz. Ebu Bekir'e ve Hz. Ömer'e karşı kullanır ve bu konuda kendinin daha fazla hakkı olduğunu belirtir. Deyim yerindeyse adeta onları kendi silahlarıyla vurur. Neticede bu konuşmayla ikna ol-

27 Bkz. : İbn Kuteybe, age. 1/18-21; Yakubi, age., 2/124-125.

28 Krş.: İbn Kuteybe, age, 1/18-19.

madığı gibi, kendilerinin ehl-i beytten olduğu için bu işte en çok hakkı olan kimseler olduklarını söyleyerek biat etmez.²⁹

Oysa Hz. Ali'nin zamanla -bu fikrinin ve kanaatinin olmasa bile- Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine karşı tutum ve tavrının değiştiğini görüyoruz. Çünkü bu hadiseden altı ay sonra Hz. Fatıma'nın vefatını müteakiben Hz. Ali, Ebu Bekir'e haber göndererek yanına çağırır. Dikkate şayandır ki, Müslümanların halifesi tevazu içinde Hz. Ali'nin ayağına kadar gider. Bu sırada Haşim oğullarını büyük bir kısmı Hz. Ali'nin evindedir. Hz. Ali ayağa kalkarak halifeye karşı gereken saygı ve hürmeti gösterir ve Allah'a hamd ü senâdan sonra: *"Ey Ebu Bekir, bizim sana biat etmeyişimiz senin faziletini inkar ettiğimizden ve Allah'ın sana ihsan ettiği hayrı kıskandığımızdan dolayı değildir. Aslında biz daha önce, bu vazifenin bizim hakkımız olduğunu ve sizin bunu keyfi bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığını düşünüyorduk."* diyerek Rasulüllah'a olan akrabalığını ve kendilerinin hak ve hukuklarını uzun uzun anlatınca, Hz. Ebu Bekir duygulanarak ağlar. Ali'nin sözü bitince, arkasından Hz. Ebu Bekir, *"Allah'a and olsun ki, senin Rasûlullah'a olan yakınlığın benim için kendi asıl soyumdan daha sevgilidir. Allah'a and olsun ki, bizimle sizin aranızda olan mal meselesinde hayırdan başka bir şey kastetmedim. Ben Rasulüllah'ın, 'Biz peygamberler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu mal ve mülkten geçimlerini sağlarlar.' dediğini duydum. Allah'ın Resulü Muhammed'in yaptıklarını yapmamaktan Allah'a sığınırım. O ne yaptı ise, ben de onu yapacağım inşaallah."*³⁰ diyerek sözlerini bitirir.

Bu konuşmalardan sonra Hz. Ali, *"yarın sana biat edeceğim"* diyerek oradan ayrılır. Ertesi gün Hz. Ebu Bekir mescitte öğle namazını kıldırdıktan sonra, Hz. Ali ile aralarında cereyan eden konuşmayı ve görüşmeyi ve onun ileri sürdüğü özürleri anlatır. Buna karşılık Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'in hak ve hukukunu, büyüklüğünü, meziyetlerini ve faziletlerini belirttikten sonra, bir gün önce verdiği gibi, onun yanına gidip biat eder. Orada bulunan halk da Ali'ye *"isabet ettin; iyi yaptın."*³¹ diyerek onun davranışını tasvip ettiklerini belirtirler.

Ancak bu konuyla alakalı başka bir rivayette, Ali'nin biatından sonra Ebu Bekir'in yaptığı konuşmada, adeta Sakife'de kendisinin halife seçilişini, içinde bulunulan şartlar gereği oldubittiye geldiğini kabul ve itiraf

29 Bkz.: İbn Kuteybe, el-İmame ve 's-Siyase, 1/18-19, 20.

30 Bkz. İbn Kuteybe, age., 1/20-21; Taberi, Tarih, 3/208-209

31 Bkz.: İbn Kuteybe, age., 1/21-22; Taberi, age., 3/209.

etmektedir. Çünkü o; “Şüphesiz orada bana yapılan biat Allah’ın bizi, şerrinden koruduğu bir ayak sürçmesi ve bir oldubittidir (İnne bi’ate Ebi Bekrin kânet felteten fe-temmet). O gün bir fitneden korkmuştum. Allah’a and olsun ki, hiçbir zaman onu (halifeliği) arzu edip üstüne düşmedim.” der. Bunu takiben Hz. Ali ve Zübeyr’ de, “Ö zaman biz aslında bizimle meşveret edilmemesine sinirlendik ve alındık. Yoksa esas itibariyle biz, Ebu Bekir’i bu işe insanların en layığı olarak görüyoruz; zira o mağara arkadaşıdır ve onun tecrübesini zaten biliyoruz.” Diyerek esasen Ebu Bekr’in halifeliğine karşı olmadıklarını ve onu meşru halife olarak kabul ettiklerini beyan ederler.³²

Altı ay sonra da olsa, Hz. Ali Hz. Ebu Bekr’e biat eder ve İslâm toplumunun üst kademesindeki kırılganlık giderilir. Böylece Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ali arasındaki buzlar çözülür ve İslâm toplumunun birliği ve beraberliği yeniden temini için Hz. Ali var gücüyle Müslümanların meşru halifesine destek olmaya çalıştığı gibi, hiçbir zaman ona karşı fiili ve olumsuz bir eyleme kalkışmamıştır. Aksine kaynaklardan öğrendiğimize göre, ta başından itibaren Hz. Ali, İslâm devletini ve Müslümanları tehdit eden irtidat olaylarının bastırılmasında, her zaman bilgisi, tecrübesi, cesareti ve kabiliyeti ile Ebu Bekir’in yanında ve hizmetinde olmuştur. Ona her konuda danışmanlık yapmış ve ilgi ve desteğini ondan esirgememiştir.³³ Nitekim bu özelliğinden ötürü kaynaklarda Hz. Ali’ye, Hz. Ebu Bekir’in ve Hz. Ömer’in müftüsü denilmiştir.³⁴ Zaten eğer halife ile Hz. Ali arasında o soğukluk devam etseydi belki de kısa sürede irtidat olaylarının bastırılması mümkün olmayabilirdi. Nitekim Hz. Ebu Bekir mürtedlere karşı yapılacak ilk savaş olan “Zülkassa” için ordunun başında olmak isteyince, Hz. Ali ile Hz. Ömer’in tavsiyesiyle vazgeçip Halid b. Velid’i göndermesi Hz. Ali’nin her zaman Hz. Ebu Bekir’in arkasında namaz kılmaktan geri kalmaması³⁵; gibi örnekler, onun doğrudan halifeye karşı bir tavrının olmadığına dair kanaatimizi doğrulamaktadır.

3. Hz. Ali’nin Hz. Ebu Bekir’e altı aylık bir gecikmeyle biat etmesinde ve ona karşı soğuk ve kırılgan olmasında, muhtemelen Hz. Peygamberin mirası dolayısıyla Hz. Fatıma’nın biraz etkili

32 Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, “Sakıfe Olayı...”, 24; Ayrıca krş.; İbn Hişam, Sire, 4/657,658; Taberi, age., 3/205

33 İmadüddin Halil, İslâm Tarihi, 14; Abdulhalık Bakır, Ali b. Ebi Talib, 98.

34 İbn Sa’d, Tabakat, 2/350; Ebu Cafer Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Taberi, Riyadu’n-Nadira fi Menakibi’l-Aşera, 1-2, Beyrut 1996, 2/195vd.; Ethem Ruhi Fiğlalı, İmam Ali, Ankara 1996, 56.

35 İbn Kesir, el-Bidaye ve’n-Nihaye, 5/249.

olduğunu söylemek mümkünse de, yine de Hz. Ali'nin bu tavrını tamamen Hz. Fatıma'ya bağlamak doğru olamaz.

Zira yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Hz. Ebu Bekir halife olduktan sonra Hz. Fatıma ile Abbas, onun yanına gelerek, Resulullah'ın bıraktığı Fedek arazisinden hisselerini isterler. Fakat Ebu Bekir onlara, "Resulullah'ın, *"Bizler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu maldan geçinecek kadar alırlar."* sözünü duyduğunu söyler. Hz. Peygamberin bu sözüne dayanarak onlara herhangi bir şey veremeyeceğini belirtir. Bunun üzerine Hz. Fatıma ona darılır ve ölünceye kadar altı ay boyunca onunla hiç konuşmaz.³⁶

Bu durumu değerlendirecek olursak; kanaatimizce aslında Hz. Ebu Bekir makyelist bir anlayışla hareket edip sadece kendi otoritesini ve menfaatini düşünerek Hz. Peygamber'in sözüne aykırı davranarak söz konusu mirası Hz. Fatıma'ya verebilir, onu susturabilir; hatta Hz. Ali ile arasındaki soğukluğu ve anlaşmazlığı bitirebilirdi. Ama görüyoruz ki, o her şeye rağmen Peygamberin sözüne bağlı kalmayı tercih etmiş, İslâm toplumunun halifesi ve siddik olarak kendisinden bekleneni yapmıştı. Yani menfaat uğruna Hz. Peygamber'in sözüne aykırı davranmamıştı.

Öte yandan biz biliyoruz ki, Hz. Ali halife olunca, söz konusu mirastan ne Fatıma'nın çocuklarına ne de Hz. Peygamberin hanımlarına ve ne de Hz. Abbas'ın çocuklarına bir şey verdi.³⁷ İsteseydi veya aksini düşünseydi verebilirdi. Çünkü kendisi devletin başındaydı ve bütün yetki elindeydi. Ama o, Hz. Ebu Bekir'in bu konudaki uygulamasını aynen devam ettirmiştir. Bundan anlaşılan o ki, Hz. Ali'ye göre, Hz. Ebu Bekir doğru bir iş yapmıştı.

Naklettiğimiz rivayetler ve yaptığımız değerlendirmelerden sonra şu sonuca varmak mümkündür. Her ne kadar, konjonktür gereği, Ebu Bekir'in seçiminin oldubittiye gelişini haklı çıkaracak bir takım geçerli sebep ve mazeretler ileri sürülmekle birlikte, Hz. Ali, ona altı ay geç biat etmek suretiyle, aslında onun kişiliğine ve kendine değil, seçiminin yapılış

36 Bkz.: İbn Sa'd, Tabakat, 2/315-316; Taberi, Tarih, 3/207-208; İbn Kesir, el-Bidaye, 5/249-251. Bkz.: İbn Sa'd, Tabakat, 2/315-316; Taberi, Tarih, 3/207-208; İbn Kesir, el-Bidaye, 5/249-251. Miras meselesiyle ilgili çeşitli rivayetler ve değerlendirme için bkz.: Cem Zorlu, age., 219 vd.

37 İbn Teymiye, Minhacü's-Sünne, 3/230.

tarzına, kendisinin Hz. Peygamber'in çok yakını olması hasebiyle bu konuda daha çok söz söyleme hakkı olduğu halde, kendilerine danışılmayıp dışarıda tutulmalarına epeyce kırıldığı, alındığı, gücendiği hatta kızdığı söylenebilir. Ama bütün bunlara rağmen, kendince geçerli sebepler dâhilinde biraz da duygusallık içinde biat etmeyip, soğuk davransa da, yine de Hz. Ali, Ebu Bekir'e karşı açıktan hiç muhalif bir tavır takınmamış ve meşru halife olarak görmüştür diyebiliriz. hele hele biat ettikten sonra ona her zaman yakın olduğunu; devlet yönetiminde ve her konuda destek verdiğini ve dolayısıyla toplumun birliği, selameti ve bekası için var gücüyle hizmet ettiğini ve ona karşı olumlu tavır takındığını söyleyebiliriz.

3-Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in Halife Seçilişine ve Ona Karşı Tavrı

Bilindiği gibi, iki yıl süren Hz. Ebu Bekir'in halifeliği sırasında, hem daha önceden başlamış olan irtidat olayları bastırılmış ve hem de Irak ve Suriye fetihleri başarıyla devam etmekteydi. Böylesi bir ortamda halifeliğinin son günlerinde hastalanan Hz. Ebu Bekir, kanaatimizce Hz. Peygamberin vefatını müteakip yaşananların tekrarlanarak İslâm toplumunun yönetim krizine sürüklenmesinden ve dolayısıyla irtidat olaylarının yeniden başlamasından ve fetihlerin durmasından kaygı duymaktaydı. İşte muhtemelen bu düşünce ve kaygılarla olsa gerek ki, o, Abdurrahman b. Avf ve daha başka kimselerle gerekli istişareleri yaptıktan sonra, kendi yerine İslam toplumuna halife olması için Hz. Ömer'i istihlaf ederek³⁸, halifelik problemini çözmeyi tercih etmiştir.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ebu Bekr'in bu uygulaması toplumun çoğunluğu tarafından olumlu karşılanıp kabul gördüyse de, buna karşı hiç muhalefet ve itiraz olmadı da denemez. Zira muhtemelen onun halife olunca yaptığı konuşmasında; *"İyilik edersem bana yardımcı olun. Kötülük edersem beni düzeltin."*³⁹ sözlerinden cesaretle, kanaatimizce fikir ve eleştiri özgürlüğünü kullanmak adına aralarında Hz. Ali, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah gibi sahabilerin, Hz. Ömer'in istihlafını duyunca bunu tenkit ettiklerini ve muhalif olduklarına dâir rivayetler bulunmaktadır.⁴⁰

38 Bkz. İbn Sa'd, Tabakat, 3/199-200; İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 1/23-25; Taberi, Tarih, 3/428-430; Yakubi, Tarih, 2/136-137; İbnü'l-Esir, el-Kamil, 2/425-426.

39 İbn Kuteybe, el-İmame ve's-Siyase, 1/22; Taberi, Tarih, 3/210.

40 Bkz.: İbn Sa'd, Tabakat, 3/ 199-200; Taberi, age., 3/ 428, 433; İbnü'l-Esir, age., 2/435.

Nitekim bu rivayete göre, söz konusu şahıslar, Hz. Ebu Bekir'i ziyaret ederek kendisine geçmiş olsun deyip hal hatır sorduktan sonra, Talha'nın, "Muhtemelen sen Ömer'i istihlaf ettin" sözüne karşılık, o da; "Evet" diyerek bu haberi doğruladı. Bunun üzerine Talha ise; "Sen Allah'a nasıl hesap vereceksin. Böyle bir şahsı istihlaf etmekle Allah'tan korkmuyor musun? Zira herkes onun ne kadar sert bir kişi olduğunu biliyor. O hiç kimseyi dinlemek istemez; sen nasıl onu Müslümanlara halife olarak tavsiye edersin." der. Bu sözleri hasta yatağında duyan Hz. Ebu Bekir, hem öfkelenir ve hem de da üzüler, "beni oturtun" der. Oturunca Talha'ya; "Beni Allah'a vereceğim hesapla mı korkutuyorsun. Ben Allah'a diyeceğim ki, bu dünyada mevcut en iyi şahsı tavsiye ettim. Ben Ömer'i sizden daha iyi tanıyorum. Ben Allah'ı da sizden daha iyi bilirim. Ömer, şüphesiz serttir; fakat hilafete geçip mesuliyeti yüklenirse başka şekilde hareket edecektir." ⁴¹ şeklindeki sözleriyle Hz. Ömer'i istihlaf etmesini savunur. Gerçi Hz. Ömer, halifeliğinde gerek kişiliği, gerekse uygulamalarıyla tarih önünde Hz. Ebu Bekir'in kendisi hakkındaki kanaatini haklı çıkarmıştır denilebilir.

Mamafih bilindiği gibi Hz. Ebu Bekir'in h 13/m.634'de ölümünden sonra, ciddi ve kayda değer şekilde itiraz ve muhalefet olmaksızın İslam toplumunun hemen hemen hepsi Hz. Ömer'e biat eder ve böylece o, halife olarak seçilmiş olur. ⁴² Gerçi Hz. Ebu Bekir'in bu uygulaması kimi tarihçiler tarafından, kendisinin Sakife'de halife seçilmesinde, Hz. Ömer'in oynadığı önemli rol ve sağladığı desteğe karşılık bir nevi borç ödeme şeklinde yorumlanmıştır. ⁴³ Yani bu kimseler, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında, gerek Sakife'de, gerekse Ömer'in halife olarak istihlafi sırasında önceden yapılmış bir gizli bir anlaşmanın olduğunu ima ederler.

Öyle ya da böyle; her halükarda sonuçta Hz. Ömer ciddi bir itiraz ve muhalefetle karşılaşmaksızın toplumun kabulüne mazhar olmuştur. Nitekim kaynaklara baktığımızda; Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in halife oluş şekline ve halifeliğine karşı açıkça olumsuz tavır takındığına dair bir rivayete rastlamıyoruz. Bu da bize, Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in halife seçilişine ve kendisine olumlu baktığını ve herhangi bir itirazı olmadığını ve meşru halife kabul ettiğini göstermektedir. Dahası Hz. Ömer'in halifeliği

41 Krş. : Taberi, age., 3/ 433; İbnü'l-Esir, el-Kamil, 2/435.

42Hz. Ömer'in halife seçimi ile ilgili bkz.: İbn Sa'd., Tabakat, 3/ 199-200;Taberi, age., 3/ 428, 433; İbnü'l-Esir, age., 2/435.

43 İmadüddin Halil, İslam Tarihi, 22.

sırasında, gerek Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsümle evlenmesiyle⁴⁴ kurulan akrabalıkla daha da gelişen bireysel düzeydeki ilişkilerin, gerekse devlet işleri bağlamındaki münasebetlerin genellikle olumlu seyrettiğini ve devlet yönetimiyle alakalı verilecek kararlarda ona danışmanlık yaptığını ve onun daima halifeye destek olduğunu anlıyoruz.

Zira bu bağlamda Hz. Ömer'in on yıllık halifelik döneminde Hz. Ali, devrin bir numaralı devlet adamı ve Hz. Ömer'in başyardımcısı olduğu görülmektedir. Nitekim kaynaklara yansıyan Hz. Ömer'in, "Ali olmasaydı, Ömer helak olurdu."⁴⁵ sözünü ve yine fetihler nedeniyle Hz. Ömer'in Filistin ve Suriye bölgesine gittiğinde, Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine vekil bıraktığını⁴⁶ hepimiz biliyoruz.

Ayrıca Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Kufe minberinde yaptığı konuşmasında; "biliniz ki, peygamberden sonra bu ümmetin en iyileri Ebu Bekir ve Ömer'dir." dediğini ve yine onun, "yanıma gelip de beni Ebu Bekir ve Ömer'den üstün gören kim olursa olsun iftira haddiyle dayak atarım."⁴⁷ sözünün seksenden fazla tarikle rivayet edildiğini de görmekteyiz.

Bunun dışında; mesela Hz. Ömer, feth edilen Irak topraklarını, savaşa katılan Müslümanlara dağıtmak ister; bunun için bir nüfus sayımı yapılmasını emreder. Yapılan sayım neticesinde, her askere üç çiftlik verileceği anlaşılır. Halife bu uygulama için ayrıca ashabın görüşüne başvurur. Bu bağlamda Hz. Ali, ona bu toprakları askerlere dağıtmak yerine, belli bir vergi karşılığında yerli halkın çiftçilere bırakmasını tavsiye eder. Hz. Ömer de, onun tavsiyesine uyarak o toprakları haraç karşılığında sahiplerine bırakır.⁴⁸ Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'e devlet işlerinde danışmanlık ve yardım ettiğine dair daha başka örnekler gösterilebilir. Ama biz bu kadarla yetinmek istiyoruz.

Sonuçta zikrettiğimiz bir iki örnek bile, yukarıda belirttiğimiz Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halife seçilmesine ve halifelik uygulamalarına karşı genellikle olumlu tavır takındığı yönündeki kanaatimizi teyit etmektedir.

4-Hz Osman'ın halife seçilişine ve onun hilafetine karşı Hz

44 Muhammed İbn İshak, Siretü İbni İshak, Tah. : Muhammed Hamidullah, Konya 1401/1981, 232; Yakubi, Tarih, 2/127; Taberi, Tarih, 4/69.

45 Ebu Bekr İbn Arabi, el-Avasım mine'l-Kavasım, thk.: Muhibüddin Hatib, Kahire 1405/1984, 194; İmadüddin Halil, İslam Tarihi, 17.

46 İbnü'l-Esir, el-Kamil, 2/561.

47 Suyuti, age., 46.

48 Abdulhalık Bakır, Ali b. Ebi Talib, 104.

Ali'nin tavrı

Hz Ömer, (h.13-23/m.634-644) on yıllık halifelikten sonra, h. 23/m.644'de Muğire b. Şube'nin İran asıllı kölesi Ebu Lülü'nün süikastına maruz kalıp ağır yaralandığında⁴⁹ kendisini ziyarete gelen birçok sahabe, ona bir halife seçip topluma bildirmesinin faydalı olacağını söyledi. Bu meyanda, *"şayet sen kendine bir halef seçmezsen, senden sonra karışıklıklar olacak ve belki de iç savaş çıkacak."* uyarısında bulunarak Hz. Ebu Bekir'in bunu yaptığını hatırlattılar. Dahası bu bağlamda bu şahıslardan birisi dindar, alim ve iyi bir insan olan oğlu Abdullah'ı seçmesini teklif etti. Ancak Hz Ömer kanaatimizce muhtemelen hem hanedan oluşturma gibi kötü bir adeti başlatmak istemediği ve hem de oğlunu bu işe ehil ve layık görmediği için olacak ki onun bu teklifi üzerine öfkelenerek o kişiye *"Allah seni kahretsin, vallahi sen bu teklifinle Allah'ın rızasını istemiyorsun. Yazıklar olsun sana! (Oğlunu kastederek) Karısını bile boşamaktan aciz olan bir adamı mı yerime bırakayım? Kaldı ki bizim sizi yönetmeye ihtiyacımız yok... bu işi zaten övüyorum ki ailemden birisi için arzu edeyim. Eğer bu iş (halifelik) iyi bir şey ise zaten hissesini almış durumdayız. Kötü bir şey ise, Ömer'in ailesinden bir kişinin hesaba çekilip Muhammed ümmetinin işinden sorumlu tutulması yeterlidir."*⁵⁰ diyerek, bu teklife şiddetle karşı çıktı.

Arkasından bizce adeta halife tespitinde mutlak bir usul olmadığını; zamana, zemine göre bu meselenin toplumun uzlaşısıyla farklı şekillerde çözülebileceği mesajı verircesine ve de kendinden önceki uygulamaları tasdik edercesine şunu söyledi: *"Ben ne yapacağımı biliyorum. Şayet birini size tavsiye edersem ki (Hz Ebu Bekir'i kastederek) benden önce ve benden daha iyi olan biri bunu yaptı. Şayet kimseyi seçmezsem, ki bunu da yine benden evvel ve benden çok daha iyi olan peygamber yaptı. Şu halde her iki şekilde de hareket edebilirim."*⁵¹

Hz Ömer, konuşmasına devamla, *"Hz Muhammed vefat ettiğinde onun çok sevdiği ve cennetle müjdelediği on kişi vardı. İşte bunlar arasından kendinize bir halife seçin."* diyerek halife seçme işini; Hz Ali, Hz Osman, Zübeyr, Talha, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf ve oğlu

49 Hz. Ömer'in yaralanması ve ölümü için bkz.: İbn Kuteybe, el-İmame, 1/26-27; Taberi, Tarih, 4/190-193; Mes'udi, Murucü'z-Zeheb, 2/29; İbnü'l-Esir, el-Kamil, 3/49-52; İbn Kesir, el-Bidaye, 7/188-189.

50 Bkz.: Taberi, Tarih, 4/227-228; İbnü'l-Esir, el-Kamil 3/65-66.

51 Bkz.: Buhari, Camiu's-Sahih, Kitabu'l-Ahkam, 51; İbn Kuteybe, el-İmame, 1/28; İbn Sa'd, Tabakat, 3/353.

Abdullah b. Ömer'den oluşan şura heyetine havale etti.⁵² Ayrıca o oğlu Abdullah'ın halife seçilemeyeceğini, iki kişi aday olur ve her ikisi üçer oy aldığı takdirde onun Abdurrahman'ın bulunduğu tarafta oy kullanması gibi şartlar koydu. Böylece seçimin kilitlenmesinin de önüne de geçmeyi düşündüğünü görüyoruz.

Bilindiği gibi, Hz. Ömer'in Hz. Ömer'in 27 Zilhicce 23/4 Kasım 644 de şehid olmasından sonra, bu şahıslar kendi aralarında yaptıkları istişareler sonucunda Abdurrahman, Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebi Vakkas adaylıktan çekildiler. Sonuçta halifelik için aday olarak sadece Hz Ali ve Hz Osman kaldı. Abdurrahman da heyetin başkanı ve hakemi olarak halkın iki aday hakkındaki kanaatlerini tespit görevini üstlendi. Bu faaliyetler esnasında Abdurrahman bu görevi tarafsız bir şekilde yürüterek adaylar hakkında adeta anket yaparcasına Müslümanların nabzını tuttu ve görüşünü tespit etti.⁵³ Bu meyanda o, muhtemelen gerek yaşı gerek sahip olduğu zenginlik ve serveti ve cömertliği nedeniyle genelde halkın eğiliminin Hz. Osman'dan yana olduğunu gördü. Ama yine de sırf bu tespitlere dayanarak taraflı davranıyor konumuna düşmemek için, mescitte Müslümanların huzurunda her iki adaya da halifelik anlayışı ve uygulaması ile alakalı birer soru sorarak cevaplarını aldı.

Bu bağlamda o, halkı mescitte toplayarak minbere çıkıp “şimdi size yeni halifenizi bildireceğim.” dedi. Arkasından önce Hz Ali'ye dönerek, “şayet ben seni halife tayin edersem sen her zaman ve her şartta Kur'an-ı kerim'e Hz peygamberin sünnetine Hz Ebu Bekir ile Hz Ömer'in tatbikatına uyacağına söz veriyor musun?” diye sordu. Hz Ali, “Kur'an-ı Kerim ve Hz peygamberin sünnetine evet; fakat ilk iki halifenin tatbikatına her zaman uymaya mecbur değilim. Ben de ictihad yapabilirim, müçtehidim, onlara her şeyde uymaya mecbur değilim.” Bir başka rivayette ise, “Umarım bilgim ve gücüm yettiği kadar amel ederim.” şeklinde cevap verdiği nakledilir.⁵⁴

Abdurrahman bu defa Hz Osman'a dönerek aynı soruyu ona sordu. Hz Osman da; “Evet, Kur'an-ı Kerim'e ve peygamberimizin sünnetine ve

52 İbn Sa'd, Tabakat, 3/ 61, 339, 340, 341, 344; İbn Kuteybe, el-İmame, 1/28; Yakubi, Tarih, 2/158-160; Taberi, Tarih, 4/228.

53 İbn Kuteybe, el-İmame, 1/29-30; Taberi, Tarih, 4/233, 237-238.

54 İbn Kuteybe, el-İmame, 1/30; Taberi, Tarih, 4/ 2233, 238. Ethem Ruhi Fiğlalı, Abdurrahman'ın sorusuna karşılık Hz. Ali'nin “Umarım bilgim ve gücüm yettiği kadar amel ederim” şeklindeki cevabının yaşlı tecrübeli Hz. Osman'ın halife olmasını sağladığını söyler. Bkz.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye'de Alevilik Bektaşılık, İstanbul 1991, 41.

ilk iki halifenin tatbikatına uyacağıma dair söz veriyorum.” diye cevap verdi. Zaten o, halkın meylinin Hz Osman’dan yana olduğunu biliyor ve üstelik Hz Osman’ın verdiği cevabın da halkın hoşuna gittiğini ve kanaatlerin tamamen Hz Osman’dan yana olduğunu gördü ve hemen “Ya Rabbi sen şahit ol ki, İslam’ın menfaati için ben Osman’ı halife olarak seçtim.” Dedi ve minberden indi. Oradaki Müslümanlar da hemen Hz Osman’a biat ederek onu kendilerine halife seçtiler.⁵⁵ Tabii Hz Ali de halkın bu tercihiine saygı duyarak neticeyi kabullendi ve kendisi de biat etti. Böylece bir kere daha görüldü ki Arap toplumunda liderlik hususunda yaş ve tecrübe önemli bir belirleyici olmuştu.

Burada Hz Ali’nin halifelik ve siyaset konusundaki yaklaşımına dikkat çekmek istiyoruz. Zira bize göre onun Abdurrahman’ın sorusuna verdiği cevap son derece makul ve mantıklı gelmektedir. Hz Ali’nin kabul ettiği gibi Kur’an ve Hz peygamberin tatbikatı halife için bağlayıcıdır. Ancak ilk iki halifenin uygulamalarının her zaman bağlayıcı olması düşünülemez. Zira şartlar, zaman ve ihtiyaçlar değiştiğinde uygulamalar da değişebilir. Nitekim Hz Ömer’in, teravih namazı, müellefe-i kulüb⁵⁶, fey gelirlerinin dağıtımı için divan teşkilatının⁵⁷ kurulması gibi bazı konularda Hz peygamberden bile farklı davrandığı bilinmektedir.

Hz Ali’nin, Hz Osman’ın seçilişini kabullenmekten başka yapacağı bir şey olmadığı da meydandadır. Zira belirttiğimiz gibi kendisi de aday olmuş; her şey açık seçik ortada cereyan etmiş; ama halk tercihinin Hz Osman’dan yana kullanmıştır denilebilir. Halifeliği döneminde Hz Osman ile Hz Ali’nin ilişkilerine baktığımızda; Hz. Osman’ın hilafetinin ilk yarısında Hz. Ali, genelde hep ona yardım edip hep destek verdiğini; ama zaman zaman bazı eleştiriler yaparak ikaz ettiğini⁵⁸; ancak ona karşı çok fazla olumsuz tavır takınmadığını ve hatta iyi niyetli uyarılarda ve yardımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak bilindiği gibi Hz Osman’ın

55 Bk.: İbn Sa’d, Tabakat, 62,63; İbn Kuteybe, el-İmame, 1/31; Yakubi, Tarih, 2/162; Taberi, Tarih, 4/233, 238.

56 Bilindiği gibi Hz.Ömer, artık İslam’ın ve Müslümanların güçlendiği ve dolayısıyla müellefe-i kulüb’e gerek kalmadığı düşüncesiyle uygulamayı kaldırıyor. Bkz.: Muhsin Koçak, Hz. Ömer ve Fıkhi, (Basılmamış Doktora Tezi, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1987, 100-101

57 Hz.Ömer’in Fey gelirlerinin taksimi ve Divan teşkilatını kurmasıyla ilgili bkz.: Mustafa Fayda, “Hz. Ömer’in Divan Teşkilatı”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1986, 2/107 vd.

58 Mesela bu bağlamda Hz. Ali, Ebu Zer el-Ğıfari’nin Hz.Osman tarafından Rebeze’ye sürgün edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Hz. Ali’nin, Hz. Osman’a karşı bu ve benzeri çıkışı, tenkit ve uyarıları için bkz.: Abdulhalık Bakır, Ali b. Ebi Talib, 112 vd.

hilafetinin ikinci altı yıllık döneminde, kendine, yönetimine ve icraatlarına karşı hoşnutsuzlukların, şikâyetlerin ve fitnenin artması⁵⁹ üzerine, Hz. Ali'nin pek çok meselede onu uyardığını ve yine de problemlerin çözümü ve hoşnutsuzlukların giderilmesi için çareler aradığını, yol gösterdiğini ve her halükarda yardımcı olmaya çalıştığını görüyoruz.

Nitekim h. 35 yılında Mısırlı, Basralı ve Kufeli isyancı grupların Medine'ye geldiklerinde, Hz. Osman, isyancıları dağıtması için Hz. Ali'den yardım ister. Daha önce gerek vali atamaları ve onların icraatları, gerek sürgün ve gerekse devlet imkânlarının kullanımında akrabalarını kayırması gibi hususlardaki kendisinin uyarılarının Hz. Osman tarafından çok dikkate alınmamasına rağmen, yine de Hz. Ali gidip isyancılarla konuşarak şikâyet ettikleri konuların çözüleceği yönünde yardımcı olacağı vadiyle onları memleketlerine geri dönmeye ikna eder. Ancak Halife'ye onlarla konuşmasını söyler. Bunun üzerine Hz. Osman, minbere çıkarak onlara hitap eder ve sorunların çözüleceğine dair vaatte bulunur ve isyancılar dağılmaya başlar.⁶⁰ Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, Hz. Ali hiçbir zaman Hz. Osman'ın otoritesini sarsacak bir eylemde bulunmamış; aksine ona olan saygısını hep korumuş ve halife olarak onu tanımış ve itaat üzere olmuştur denebilir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın meşruiyetini tartışmadığını ve ona karşı her hangi bir eylem içinde olmadığını söyleyebiliriz. Bütün bunlarla birlikte, öte yandan Hz. Osman döneminde Haşimi-Ümeyye çekişmesinin yavaş yavaş kendini hissettirmeye başladığı ve onlar arasındaki ilişkiye dolaylı bir şekilde olumsuz yansıdığı da ileri sürülebilir.⁶¹

Bilindiği gibi; Hz. Osman yönetimine karşı dâhili ve harici bir takım sebeplerle, ortaya çıkan bu muhalefet ve hoşnutsuzluklar, zamanında çözülemediği için, isyana dönüştü. Esasen Halife'yi hal'etmek niyetinde olan Mısırlı, Basralı ve Kufelilerden oluşan bu isyancı gruplar Medine'ye geldiler. Ancak Hz. Ali'ni araya girmesi ve Hz. Osman vaadiyle Medine'den memleketlerine dönmeye ikna olan bu asilerden bazıları ve özellikle Mısırlılar, her nasılsa tekrar geri gelip Hz. Osman'ın evini bastılar ve onu 17-18 Zilhicce 35/16-17 Haziran 656'da şehit ettiler.⁶² Böylece

59 Hz. Osman Dönemi muhalefet hareketleri ve fitne için bkz.: Adem Apak, Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti. İstanbul 2003, 136-177.

60 Bkz.: Taberi Tarih, 4/358-360; Abdulhalık Bakır, age., 117.

61 Hz. Osman devrinde Emevi- Haşimi çekişmesi için bkz.: İbrahim Sarıçam, Emevi-Haşimi İlişkileri (İslam Öncesinden Abbasilere Kadar), Ank. 1997, 235 vd.; Adem Apak, Hz. Osman Dönemi, 136-142.

62 Hz. Osman'ın Mısırlı isyancılar tarafından şehit edilmesi için bkz.: İbn Sa'd,

İslam toplumu kendi halifesini katletme talihsizliğini yaşadı.

Evet, isyancılar mevcut halifeyi hal'etmişler ve İslam toplumunu lidersiz bırakmışlardı. Ama yerine kimi geçireceklerini de bilmiyorlardı. Bu arada Mısırlılar Hz. Ali'yi, Basralılar Talha'yı, Küfeliler de Zübeyr'i halife yapmak istiyorlardı ve bu isteklerini de onlara götürdüler. Ancak kaynakların belirttiğine göre, önceden istekli oldukları halde, onlardan hiç biri mevcut kaos ve anarşi ortamında görevi üstlenmek istemediler.⁶³

Neticede halifelik, isyancılar tarafından birkaç kez kendisine teklif edildiği halde, kanaatimizce Hz. Ali, muhtemelen zaten ta baştan beri halife olmak ya da bu makamı elde etmek için çok hırslıydı ve yanıp tutuşuyordu ve dolayısıyla Hz. Osman'ın katlini dört gözle bekliyordu şeklinde ithamlara maruz kalmamak için bu teklifi hemen kabul etmedi.

Ama nihayetinde Hz. Ali, halifenin belirlenmesi ve toplumun içinde bulunduğu kötü durumdan bir an önce kurtulması için mutlaka birinin bu görevi üstlenmesi gerektiği şuuru ve sorumluluğu ile hareket ederek, teklifi bazı şartlarla kabul ettiği ve şöyle söylediği rivayet edilir: *"Durmadan bana gelip gittiniz. Şimdi size bir önerim var. Eğer kabul ederseniz ben de sizin bu işinizi kabul ederim. Yoksa benim bu işe ihtiyacım yoktur."* Onlar da buna karşılık, *"Allah'ın izniyle ne dersen kabulümüzdür."* cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Ali, halkı mescide toplayarak minbere çıktı ve *"Ben bu işinizi istemiyordum. Ama siz ille de beni başınıza getirmek istediniz. Öyleyse şunu bilin ki, sizin rızanız olmadan bu işi yürütmek mümkün değildir. Biliniz ki mallarınızın anahtarı elimde bulunacaktır. Sizin bilginiz dışında bu malın bir tek dirhemini bile almayacağım. Kabul ettiniz mi?"* diye sordu. Halk, *"Evet"* deyince, O da, *"Allah'ım sen buna şahitsin."* dedi ve görevi kabul etti⁶⁴. Böylece Hz. Ali orada bulunanların biatını alarak Müslümanların dördüncü halifesi oldu.

Öte yandan Hz. Ali'nin çalkantılı ve iç mücadelelerle geçen dört yıllık halifeliği sırasında Abdurrahman İbni Mülcem tarafından ağır yaralandığında⁶⁵, ısrarla kendisinden oğullarından birini istihlaf etmesi

Tabakat, 3/75-76; İbn Kuteybe, el-İmame, 1/44-45; Yakubi, Tarih, 2/176; Taberi, Tarih, 4/394; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz.: Adem Apak, age., 167-177.

⁶³ Bkz.: İbn Kuteybe, el-İmame, 1/46-50; Taberi, Tarih, 4/428-429, 432; İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük, 1-18, Beyrut 1992, 4/63-65.

⁶⁴ Krş.: Taberi, Tarih, 4/27-428; İbnü'l-Esir, el-Kamil, 3/ 190-191; Ayrıca bkz.: Abdulhalık Bakır, Ali b. Ebi Talib, 123-125.

⁶⁵ Hz. Ali'nin yaralanıp şehadeti hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Sa'd, Tabakat, 3/35-38; İbn Kuteybe, el-İmame, 1/137-139; Taberi, Tarih, 5/143-145; İbnü'l-Esir, el-Kamil, 3/387-392; Abdulhalık Bakır, age., 176-180.

istendiği halde, o bunu kabul etmedi. Ve adeta kendisinin vasiyet edildiği ve imametın ehl-i beytin hakkı olduğu yönündeki iddiaları çürütürcesine; “Rasulullah’ın serbest bıraktığı gibi, ben de sizi serbest bırakıyorum. Nasıl ki Allah, peygamberden sonra sizi en iyiniz üzerinde birleştirdi ise olur ki benden sonra da sizi en iyiniz üzerinde birleştirir. Bu konuda ne size emrediyor; ne de sizi bundan sakındırıyorum. Siz daha iyisini bilirsiniz.”⁶⁶ diyerek Müslümanları serbest bıraktı. Taberi’de yer alan Hz Ali’nin bu açıklaması, bize göre, halifelik ve liderlik meselesinin esasen Müslümanların çözümüne havale edilen bir konu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Buraya kadar, tarihin değişik dönemlerinde kaleme alınmış kaynaklardaki mevcut rivayetleri değerlendirerek onların yardımıyla, halife seçimlerinde Hz Ali’nin tutum ve tavrını, ortaya koymaya ve çözümlemeye çalıştık ve bu bağlamda Hz Ali’nin meseleyle ilgili hissiyatını anlamaya gayret ettik. Bu rivayetlerin konuyla ilgili taraf veya tarafsızlığını bir kenara bırakarak, sadece Hz Ali’nin şahsiyetini ve tarihi kişiliğini göz önüne aldığımızda, her ne sebeple olursa olsun, sonuçta onun kendisinden önceki üç halifeye biat ederek hepsini meşru halife kabul edip itaat ettiğini; onlara her zaman fikirleriyle, bilgisiyle, tecrübesiyle, bedeniyle, malıyla ve hatta canıyla destek olduğunu ve onlarla istişare ettiğini kesin olarak biliyoruz. Bu husus bilinen bir gerçektir ve hemen hemen kaynaklarca teyit edilmektedir.

Allah’ın arslanı, haydar-ı kerrar, civanmertlerin önderi, savaşlarda kâfirlerin korkulu rüyası ve Hayber fatihi gibi tanımlamalarla anılan, Kureyş’in en büyük ikinci boyuna mensup Hz Ali, eğer kendisine halife seçimlerinde haksızlık yapıp, halifelik hakkının gasp edildiğine tam olarak inanmış ve düşünmüş olsaydı, sadece olacaklardan çekinip buna karşı çıkmaması kanaatimizce pek mümkün değildi. Kaldı ki iddia edildiği üzere, bu konuda açık nass ve vasiyet var idiyse, gereğini yapmamakla Hz Ali de dahil olmak üzere bütün sahabeler sorumluluk altına girmiş olmazlar mıydı? Ayrıca Hz peygamberin vefatından hemen sonra karşılaşılan ilk problemde Müslümanların açık vermesi, onun ilahi misyonuna, yani yetiştirdiği insan modeline aykırı düşmez miydi?

Bu açıdan resmi tam olarak anlama ve anlamlandırmamızda Hz Ali’nin bizzat kendisinin tarihe yansıyan davranışları bizim için esas rehberdir. O da Hz Ali’nin ilk üç halifeye biat etmiş olduğu gerçeğidir.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki; Hz Ali, halifelik ve iktidar için

⁶⁶ Taberi, Tarih, 5/146-147; İbnü’l-Esir, el-Kamil, 3/391.

yanıp tutuşan biri olmadığı gibi, kendinden önceki halifelerin seçiminde de çok etkileyici ve belirleyici olmadığını söyleyebiliriz. O her zaman halifeliği, sadece Hz peygamberin bir emaneti kabul etmiş ve İslam toplumuna bir hizmet aracı olarak görmüştür. Dolayısıyla o her zaman yapıcı, çevresiyle uyumlu, sevecen, sabırlı, dürüst, fedakâr, cefakâr kişiliğiyle ve İslam toplumuna örnek olmuş ve insanlığa yararlı hizmeti her şeyin üzerinde tutmuştur denilebilir. Ayrıca o, hiçbir zaman duygularının, hırslarının ve gururunun esiri olmamış ve daima büyüklerine saygıyı küçüklerine sevgiyi esirgememiştir. Onun halifelerle olan ilişkilerini de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Selam olsun gerçekten onun yolundan gidenlere...

Prof. Dr. Rıza SAVAŞ (Oturum Başkanı)

Ben de teşekkür ediyorum. Sayın Genç, tam vaktinde bitirdiniz. Elbette ki Hz. Ali'nin halife seçimlerindeki tavrı çok çetrefilli bir konudur. Tabii kaynaklarımızda ele alınıyor, ama özellikle Hz. Ömer'le ilgili kısmı biraz az görünüyor. Konuya ilişkin kaynaklarla olabildiğince mesele ortaya konulmaya çalışıldı. Ama yine de problemli konular, hâlâ, var. Bu konuyla ilgili gündeme gelen "Ben kimin meulası isem Ali de onun meulasıdır" hadisiyle ilgili tırnak içinde bir sözü alıp önünü arkasını görmeden sonuçlara varmak yanlıştır. Bu sözün söylendiği ortama nasıl gelinmiştir, onun iyi bilinmesi lazımdır. O zaman o sözü daha iyi anlayabiliyoruz. Şimdi kronolojiyi dikkate aldığımız zaman ikinci sırada Araş. Gör. Fatih TOPALOĞLU kardeşimiz tebliğini sunacak buyurun.